

Sayı : 5

Yıl : 1989

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1990

TÜRKLERİN İSLÂM DÜNYASINI BİRLEŞTİRME GAYRETLERİ

Dr. SAİD A. F. ASHOUR * — Çev. ZEKERİYA KURŞUN *

X. yüzyıl, İslâm dünyasında iki zıt akıma şahit olmuştur. Bilindiği gibi bu yüzyılda İslâm medeniyeti, tekamül noktasına ulaşmıştı. Bilim, edebiyat ve mimarî alanlarında ileri medeniyetin bütün tezahürleri ortaya konulmuştu¹. Aynı zamanda, bu yüzyıl, İslâm devletinin siyasî çözülmesine, müslümanların zayıflayıp, Bizanslıların karşısında aciz kalmalarına ve hac yolunun güvenliğinin kaybolup, cihad anlayışının zayıflamasına şahit olmuştur. Söz konusu asırda her bölgenin emiri —tıpkı İskender'den sonra olduğu gibi— bağımsızlığını ilân etmiştir². Bu yüzden el-Mes'ûdi, X. yüzyılda İslâm devletindeki çözülmeyi, Büyük İskender'in ölümünden sonra, devletinin başına gelenlere benzetmektedir. Bilindiği üzere, İskender'in bıraktığı büyük devlet, generalleri arasında küçük devletçiklere bölünerek her biri diğerinden kopmuştu.

X. yüzyıldaki bu siyasî çözülmenin ardından, İslâm devletinin kurulması, İslâmiyetin yayılması ve öğretilmesinde büyük katkıları olan Arap unsuru, enerjileri tükenmiş ve eski rollerini oynayamaz hâle gelmişlerdi. Bu arada İslâm Dünyasında İslâmı benimsemiş ve İslâm devletinin devamını sağlamak görevini Araplardan üstlenen yeni unsurlar sahneye çıkmıştır. Bu görevi Arapların dışındaki ırkların üstlenmesinde, şüphesiz, İslâmın, bütün müslümanları etnik farklılıklarına bakmadan eşit kabul etmesi

* Prof. Dr. Kahire Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

* M. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Araş. Görevlisi

1 Metz, Adam, *The Renaissance of Islam*. (İngilizceye çeviren : Khuda Bukhsh, Margoloth. Arapçaya çeviren : Ebu Didah, M.)

2 el-Mes'ûdi, *Murûc el-Zehab ve Meadîn el-Cevher*, s. 73.

ve bütün müslümanları kardeş ilân etmesinin rolü büyük olmuştur³. Ortaçağın kapanıp yeni çağların açılmakta olduğu bu dönemde, İslâmın müdafaasını yapan başlıca unsur Türk ırkı idi.

Türklerin İslâm devleti sınırlarında, daha devletin olduğu ilk yıllarda görüldükleri bilinmektedir. Hatta onlardan (Türklerden) bazıları, Abbasi hilafeti zamanında VIII. yüzyıldan itibaren devletin hizmetinde asker veya komutan olarak görev almışlardır. Ancak bunların tamamı ferdi görev sahipleri idi. Henüz, X. yüzyıla kadar İslâm devletinin merkezine doğru kitle halinde Türk göçü başlamamıştı. Daha sonra meydana gelen kitle göçlerin pek çok sebepleri varsa da, bu araştırmamızı ilgilendirmemektedir. Burada şunu belirtmek gerekir ki, Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru göçleri, onların İslâmiyetle ilişki kurmalarına ve onu kabul edip düşmanlarına karşı onu müdafaa etmelerini sağlamıştır. Bu da onların İslâm devletinin başkentine kadar gitmelerini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde, Türkler, İslâm devletinin yeniden kurulmasında ve dıştan gelecek her türlü tehlikeye karşı savunulmasında, —taze bir kana ihtiyaç duyulduğu sırada— ana kuvveti teşkil etmişlerdir.

Bu araştırmada Türklerin, menşei, anavatanı, İslâm ve müslümanlarla ilişki kurup İslâm medeniyeti dairesine girmelerinin detaylarını incelemeyeceğiz. Zira bu konularda, geçmişte ve günümüzde pek çok bilim adamı araştırmalar yapmış ve yapmaya devam etmektedirler. Ben bu araştırmamı, İslâm dünyasında dahili cepheleri takviye etme ve sağlamlaştırmadaki rollerine bir ışık tutmak için, özel bir Türk grubuna, Selçuklulara ve onların torunları olan Osmanlılara tahsis ettim. Daha önceki araştırmalarımda Türklerin İslâm dinini ve müslümanları doğu ve batıdan gelen (Ortaçağ'da Haçlı ve Moğol, Yeniçağ'ın başlarında ise Bizans ve diğer Avrupalı güçler vs.) tehlikelere karşı nasıl koruduklarını ele almıştım.

Türklerin İslâmiyetle karşılaşması ve onu benimsemeleri onlara daha önce tanıdıkları hristiyanlık, yahudilik, maniheizm ve budizm gibi dinlerde hissetmedikleri bir ruh ve heyecan kazandırdı. Barthold, «İslâmın Türkler arasında hızla yayılmasına yardım

3 «Müminler ancak kardeşirler...», Kur'an, Hucurat, 10.

eden faktörlerden bir tanesi de, İslâmiyetin diğer dinlere karşı olan üstünlüğüdür. Bu üstünlük, İslâmiyetin tek bir ırka veya millete değil, bütün insanlığa hitap eden din olmasından kaynaklanmaktadır. Mamafih, bazı dinler evrenselliği İslâmiyetle paylaşmalarına rağmen, onların başarısı sınırlı olmuştur. Hristiyan ve Budist davetçiler müslüman davetçilerden fazla olmasına ve müslümanlarla aynı metodları uygulamalarına rağmen, Türkler arasında aynı başarıyı gösterememişler, hatta islâmın başarısıyla mukayese edildiğinde çok sınırlı bir sonuç aldıkları görülür⁴ demektir.

Söz konusu Türkler arasında, XI. yüzyılda ortaya çıkan Selçuklu Türkleri de bulunmaktaydı. Selçuklular İslâmiyet ve İslâm medeniyetinin büyük tesirinde kalmışlardır. Ancak, kendi kimliklerini de islâmiyetin ruhuyla birlikte muhafaza etmişlerdir. Selçuklular İslâmın dış düşmanlarına karşı uzun savaşlar verirken, aynı zamanda dahili cephelerde meydana gelen tehlikeleri de bertaraf etmeye çalışmışlardır. Onların çoğunluğu Hanefî mezhebine bağlı olup Sünnî oldukları bilinmektedir. Bu yüzden Sünnî olmayan diğer mezhep sahiplerinin özellikle Şii'leri düşman telakki etmekte idiler. Zira Şii'lerin İslâm dünyasını böldüklerine ve müslümanların güçlerinin zayıflamasına sebep olduklarına inanıyorlardı.

Selçuklular, Bağdat'ta Abbâsî halifesini Şii' Büveyhîler'in hegemonyasından kurtarmakla işe başlayarak, devletin içindeki tehlikeyi önlemişler ve dahilde devletin güçlenmesini sağlamışlardır. Söz konusu çağda, halifelik İslâmın siyasî sembolü idi. Çünkü halife, müslümanları idare etmek üzere Hz. Muhammed'e halef olmuştu. Halife, müslümanların dinî ve dünyevî işlerini deruhte eden kişi olarak kabul ediliyordu. Bu yüzden hiçbir müslüman halifesiz bir islâm devletini düşünemiyordu. Ortaya bir hilafet boşluğunun çıkması veya halifenin klasik statüsünde bir gerilemenin olması, kıyamet alameti olarak kabul ediliyordu. Mamafih, Abbâsî hilafeti, IX. yüzyılın ortalarından sonra zayıflayarak başka güçlerin eline düştü. X. yüzyılda ise tamamen Büveyhîlerin oyuncağı haline geldi.

4 Barthold, V., *Histoire de Turcs d'Asie Centrale*. (Arapçaya çev.: Ahmed el-Seyid Süleyman).

Abbasi hilafeti Sünniliğin temsilcisi olmasına karşılık, Büveyhiler katı Şii taraftarı idiler. Bu yüzden, Büveyhiler, Abbasi halifeliğinin statüsünü tanımayarak, hilafeti zorla kendi tesir ve hegemonyalarına aldılar. Muizüddeve Ahmed b. Buveyh, Abbasi halifesi el-Mustafi'yi görevinden uzaklaştırmakla yetinmeyerek, gözlerini de oydurtmuştur (945)⁵. Daha da ötesi, Büveyhiler, Abbasi hilafetine son verip, hilafetin Hz. Ali evladına geçmesi için büyük gayret sarfetmişlerdir. İdareyi tamamen Şii idareye dönüştürmekle yetinmeyen Muizuddeve Ahmed b. Buveyh, İran'da yaşayan meşhur bir Ali taraftarını el-Muti'in yerine halife tayin etmek istemiştir. Ancak müracaat edilen kişi, İslâm dünyasında aleyhinde doğabilecek nefret ve öfkeyi ileri sürerek bu teklifi reddetmiştir⁶. Bu şekilde «hilafet zayıflamış, halifenin hiç bir yetkisi kalmamıştı. Muizuddeve zamanına kadar fikirlerine baş vurulan halifenin artık hiç bir konuda fikri sorulmuyordu»⁷.

Zaman içinde bu durum daha da kötüleşti. Abbasi başkentinde, Ebu'l Haris el-Besâsiri yönetiminde bir isyan çıktı. İsyanın amacı, Abbasi halifeliğini, o tarihlerde Suriye'nin bir kısmı ile Mısır'a hakim olan Şii Fatimi halifeliği ile değiştirmektir. Fatimi halifesi el-Mustansır isyancıları büyük miktarda para ve kuvvetlerle destekleyerek «Besâsiri'nin beşkenti kontrol altına alıp, el-Mustansır adına hutbe okutmaya ve O'nun adına para bastırmaya, imkân sağlamaya çalıştı»⁸.

İşte bütün bu olaylar cereyan ederken sahneye yeni bir müslüman gurup çıkıyordu. Bunlar ,daha sonra Orta-Doğu'nun yegane gücü olacak olan Selçuklu Türkleri idi. Selçuklu Türkleri'nin Sünnî akideye sıkı bağlılıkları, Şii olan Büveyhiler'e düşman kesilmelerine sebep olmuştu. Abbasi halifesi ise kendilerine dost gördükleri Türkleri yardıma çağırmişti. Böylece Selçuklular, olayların yarattığı rollerini büyük bir başarıyla oynadılar. Selçuklu sul-

5 İbn Tabataba, *El-Fahri*, s. 211, Miskeveyh, *Tecarüb El-Umem*, c. 2, s. 86.; Arnold, T., *The Caliphate*, Oxford 1924, s. 68.

6 El-Biruni, *El-Cevahir fi ma'rifet El-Cevahir*, s. 22-23, Miskeveyh, a.g.e., c. 2, s. 87.

7 İbn El-Esir, *El-Kamil*, (H. 334 yılı olayları).

8 İbn Meyser, *Ahbar-ı Mısır*, s. 18-19 (Neşreden : Eymen Fuad Seyyid).

tana Tuğrul Bey, 1055'te Büveyhî idaresine son vermek üzere Bağdat'a girerek, Abbasi halifesini Şii baskılarından kurtardı.

Abbasiler'in, bir efendinin tesirinden kurtulup başka bir efendinin tesirine girdikleri söylenebilir. Başka bir ifadeyle, Abbasiler, Büveyhiler'den kurtularak Selçuklu Türkleri'nin etkisine girmişlerdir denilebilir. Ancak biz olayların geçtiği tarihlerdeki şartlara bakmak zorundayız. Çağdaş tarihçiler bu değişmeyi siyasi açıdan değil milliyetçilik noktasından değerlendirmektedirler. Selçuklular'ın halife ve Sünnî dünyasının lideri üzerindeki hakimiyetleri Büveyhiler kadar sürmedi. Ayrıca hilafetin korunması bütün Sünnîlerin davası idi.

Selçuklular, Büveyhiler gibi Abbasi halifeleri üzerinde direkt bir hakimiyet tesis etmemişlerdi. Tarih, Selçuklu Sultanının Bağdat'ı başkent edindiğini veya orada oturduğunu kaydetmemektedir. Abbasi halifesi daima Bağdat'ın yegane hakimi olarak kabul edilmiş, Selçuklu Sultanı ise, Bağdat'ta Irak'ın işlerini yürütmek üzere sadece bir naibini bırakmıştı. Arnold, Selçukluların, Abbasi halifelerine, güçlerinden dolayı değil, bilâkis onların dinî rollerinden ve Peygamber'in halefi olmalarından dolayı saygı gösterdiklerini kaydetmektedir⁹.

Selçuklular döneminde Abbasi hilafetine gösterilen bu saygı ve tanınan geniş hürriyet; el-Mustarşid (1118) ve el-Muktafi gibi bazı Abbasi halifelerinin Selçuklulardan kurtulup eski statülerine dönmeyi deneyecek kadar genişti. Adı geçen halifeler Selçuklulara karşı askerî ve siyasi faaliyette bulunmalarına¹⁰ rağmen, Selçuklular onları Peygamber'in varisleri ve Sünnî müslümanların lideri olarak görmeye devam etmişler ve eski saygılarını —Tuğrul Bey zamanındaki gibi— sürdürmüşlerdir. Bilindiği gibi, Tuğrul Bey Abbasi halifesine bir elçi göndererek «eksiksiz itaat arz ederek», Selçukluların, «Emirülmümininin devlet ve halkı savunmasında emirlerinde» olduklarını ifade etmişti¹¹.

9 Arnold, T., a.g.e., s. 80.

10 Nizami Aruzî-Merkandî, *Çehar Makale*, (Arapçaya çeviren : Abdulvehhab azam ved-Yahya El-Haşşab). İbn Cevzî, *El-Muntazam fi Tarih el-Mulûk ve'l Umem*, c. 10, s. 66; El-Suyûtî, *Tarih El-Hulefa*, s. 437.

11 İmaduddin El-İsfehani, *Tarih Devlet-i Âl-i Selçuk*, s. 9.; İbn El-Esîr, a.g.e., (H. 447 yılı olayları).

Selçuklular'ın Abbasi hilafeti üzerindeki hakimiyetleri konusunda ne söylenirse söylensin, hilafetin Şii Büveyhî tasallutundan kurtulup, Sünnî Selçuklu tesirine girmiş olması, müslümanların çoğunluğu tarafından hoş karşılanmış ve bunun içindeki huzursuzluklarını giderip İslâm birliğini sağladığı kabul edilir. Bu merhaleden sonra Selçuklular, Suriye üzerinde hakimiyet tesis etmişlerdir. Ancak bu hareket de siyasî hedeflerden ziyade dinî idi ve Suriye'yi Şii tesirinden kurtarmayı amaçlıyordu.

Sultan Alp Arslan Suriye'yi fethederek Fatimiler'den temizlemiştir. Alp Arslan'ın komutanlarından Atsız 1070'te Kudüs ve Ramle'yi almak için harekete geçti. Melikşah zamanında, 1075'te ise Şam ele geçirilerek Fatimî halifesi adına hutbe okunmasına son verildi¹².

Selçuklular'ın Suriye'ye doğru yayılmaları, aynı zamanda bu bölgedeki İsmailî tesirini ortadan kaldırma isteğiyle de açıklanabilir. Zira, Selçuklu Sultanlığının yükselişi ve Bağdat'ta Abbasi hilafetini korumaya almalarıyla, Şiliğin bir kolu olan ve kendilerini İsmail b. Cafer el-Sadık'a dayandıran İsmailî akımı aynı yıllarda ortaya çıkmıştır. Sünnîlere göre, İsmailîler'in yaymaya çalıştıkları inançlar, İslâmî esaslarla bağdaşmayan hususlardı. XI. yüzyılda Selçuklu Sultanları, İsmailîler'in «güçlerini artırıp tehlike arzetmeleri ve yolları tutmaları üzerine, hanedanı yok etme arzuları»nı¹³ hissetmişlerdi. İran'ın kuzey ve doğu dağlık bölgelerinde bazı önemli yerleri ele geçirip, kendilerine muhalif olanları—özellikle sünnî liderleri— profesyonelce öldürme girişimleri İsmailî tehlikesinin boyutlarını açıkça ortaya koymuştu. Kurbanları arasında 1092'de öldürdükleri Melikşahın veziri Nizamülmülk de bulunmaktaydı¹⁴. İsmailîler ile mücadeleye girişen Selçuklular, özellikle Sultan Muhammed (öl. 1117) zamanında İsmailîler'in sığındığı pek çok kaleyi ele geçirerek güçlerinin kırılmasını sağlamışlar ve İsmailî tehlikesini defetmişlerdir. Kanaatimize göre, işte bu İsmailî tehlikesinin defedilmesi, Selçuklu Türkleri'nin İslâm dünyasındaki tesirlerinin artmasını sağlayan amillerdendir.

12 İbn Meyser, a.g.e., s. 24.

13 İmadüddin El-İsfehâmî, a.g.e., s. 68.

14 El-Bundari, *Muhtasar Tevarih-i Âl-i Selçuk*, s. 62.

Şîilerin İslâm dünyasını cezbetmek için uyguladıkları gönül alma politikalarına karşı Selçuklular daha aktif ve etkili bir siyaset uygulamışlar ve her yerde okullar açma yoluna gitmişlerdir. Burada İslâm dünyasındaki eğitim tarihinden bahsetmeyeceğim. Zira bu konuda geçmişte bazı araştırmalarım olmuştur¹⁵. Ancak, Selçukluların medreseyi, Şîî propagandasına karşı, Sünnî akideyi yayma merkezi olarak kullandıklarını söylemek yerinde olacaktır. Aynı dönemde Şîîliğin doktrinini oluşturmak üzere pek çok müessesenin faaliyete geçirildiği bilinmektedir. Selçuklular da, pek çok eğitim kurumu açarak aynı silâhı daha da geliştirerek, muhaliflerine karşı kullanmışlardır. Bu eğilim, Sultan Melikşah'ın veziri Nizamülmülk'ün Nizamiye medreselerini kurmasıyla başlamıştır (1065)¹⁶. Bu şekilde, eğitim müesseseleri kurmak ve faaliyete geçirmek Selçukluların temel siyasetleri olmuştur. 1184'te Bağdat'ı ziyaret eden ünlü seyyah İbn Cübeyr şehrin sadece doğu yakasında otuz medresenin olduğunu kaydetmektedir. İbn Cübeyr orada kaldığı süre içinde övmekle bitiremediği Nizamiye medreselerinin bazı derslerine de katılmıştır¹⁷. Ünlü İslâm bilgini Gazalî de 1091'den beri Nizamiye medreselerinde ders verenler arasında bulunmaktaydı.

Selçuklulara bağlı beylikler de aynı şekilde eğitim müesseseleri açmada Selçuklular'ın siyasetlerini sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında, Nureddin Mahmud'un, daha sonra Selahaddin Eyyubî'nin Suriye ve Mısır'da kurdukları medreseler örnek olarak verilebilir. Bütün bu medreseler Sünnî akidesinin güçlendiği ve Şîî doktrininin temellerini söküp atan merkezler olmuşlardır.

Bugün hâlâ bazı Selçuklu medreselerinin kalıntılarını Anadolu'da görmek mümkündür. Bu medreselerin bazılarında da kurucularının mezarları yer alır. Bunların en mükemmel örneklerinden bir tanesi Konya'daki Sırçalı Medrese'dir. Ebu'l-Feth Keyhüs-

15 Ashour, A. F. Said, *Buhûs ve Dirasat fi Tarih EL-'Usûr EL-Vusta*. («Ortaçağda Yüksek Öğrenim, Doğu-Batı Mukayesesi» başlığı altındaki bölüm).

16 İbn Hallikan, *Vefayât EL-Ayan*. (Nizamülmülk'ün terceme-i halinde İbn Hallikan şöyle demektedir «... ülkede medreseler ve camiler inşa etti. O insanların devam ettiği medreseleri ilk bina eden kişidir. H. 456 senesinde Bağdat'ta bir medrese inşası başlatmıştı...»).

17 Rihlet İbn Cübeyr, s. 203.

rev zamanında, 1242'de bina edilmiştir¹⁸. Şüphesiz bu medrese açma faaliyetleri dini ilimlerin gelişmesini de sağlamış ve daha çok kitap yazılmasına vesile olmuştur. Öte yandan Sünnî eğitim bütün ülkede güçlenmiştir. Gazalî'nin filozofları sert bir şekilde eleştiren *Tehafut el-Felasife* adlı eseri¹⁹ bu durumun bir meyvesidir. Aynı şekilde Selçuklular döneminde tasavvufî akımların da güçlendiği görülmektedir. Sufiler Türk sultanları ve beyleri tarafından daima himaye edilmekteydi. Hatta Sufilik Osmanlı Türkleri'nin ortaya çıkışını takip eden yıllarda da en güçlü akım olmaya devam etmiştir. Kendisine karşı yapılan bütün eleştirilere rağmen tasavvuf, derinden etkilediği sosyal, ruhî ve entellektüel hayat için daima önemli fenomenleri temsil etmiş, aynı zamanda İslâm toplumunda halkın hayata bakış açılarını belirleyen önemli bir ölçü olmuştur.

Selçuklular pek çok tekke ve cami inşa etmişlerdir. Zira cami İslâm'da temel kurum ve dinî, ilmî, siyasî ve sosyal faaliyetleri merkezi idi. Bu yüzden Türkler yeni bir yer fethettikleri zaman, orada İslâm düşüncesini ve medeniyetini yayma merkezleri olan camiler inşa ettirmişlerdir. Selçuklu mimarisinin bütün ürünleri, adeta İslâm birliğinin bir simgesi olarak islâmî tarzda yapılmıştır.

Burada islâmîyetin yayılmasının —özellikle Anadolu'da— bir gecede gerçekleşmediğini vurgulamak gerekir. Bu faaliyet XI. asır ile XVII. asır arasında uzun zaman almıştır. Gerek Selçukluların, gerekse Osmanlıların herhangi bir gayr-i müslim toplumu, İslâmı benimsemesi için zorladıklarına dair tarihte hiç bir kayıt yoktur. Şüphe yok ki İslâmın kendi öğretisi ve idealleri, gayr-i müslimlerin onu benimsemesinde en büyük âmildir. Burada bazı çağdaş ilim adamlarının fikirlerine katılmaya niyetim yoktur. Onlara göre, Türkler zamanında, özellikle Anadolu'da, pek çok gayr-i müslim cizyeden kurtulmak ve yeni idarede mevki kapmak için İslâmı kabul etmişlerdir²¹. İslâmî fetihlerin ve idarenin gitmediği, doğu ve güney Asya ile Çin'de milyonlarca insanın İslâma girdiklerini

18 Zeki Muhammed Hasan, *Funûn El-İslâm*, s. 92.

19 el-Gazzalî, *Tehafut El-Felasife*, s. 3-4.

20 el-Ravendî, *Rahat El-Sudûr*, s. 98-99.

21 Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 140. (Arapçaya çev.: Ahmed el-Said Süleyman).

hatırlatmak onlara cevap olarak yeterlidir kanaatindeyiz. Onlar, herhangi bir vergiden kurtulmak veya toplumda yüksek mevkiler elde etmek için İslâmı benimsememişler, bilâkis İslâmın öğretilerini bir kaç müslüman tüccardan duyarak takdir etmişler ve müslüman olmuşlardır.

Selçuklu Türklerinin İslâmı yayma ve dahilde devleti güçlendirmeleri büyük bir hızla gelişti. XIV. yüzyılda seyahat eden Faslı seyyah İbn Batuta Türklerin Anadolu, Kırım gibi ülkeleri islâmlaştırmalarındaki başarıları hakkında çok güzel bir tablo çizmiştir. O, Türkler'in İslâm eğitimi, gelenekleri ve ideallerini oluşturmadaki gayretlerini anlatmaktadır. İbn Batuta ayrıca Türkler'in diğer İslâm ülkelerindeki kardeşleriyle —özellikle Hicaz, Mısır, Suriye, Irak ve Yemen— kurdukları bağlara dikkatleri çekmektedir.

İbn Batuta²² Kırım ve Bizans bölgesindeki Hanefî mezhebi sâlikleri Türkleri tanımlarken «hepsinin Sünnî olduğunu, aralarında Kaderiye, Cebriyye veya Haricîler'e mensub hiçbirine rastlamadığını» söyleyerek, bunun onlara «Tanrının bir lütfu» olduğunu ilâve etmektedir. İbn Batuta'nın ziyaret ettiği bütün şehirlerde camiler, medreseler ve diğer ibadet merkezlerinin varlığını müşahede etmiştir. Bu medreseler pek çok müderris ve ilim tahsil eden öğrencilerle doluydu. İbn Batuta Türk camilerini «dünyanın en güzel binaları» olarak zikretmektedir. Anadolu'da bazı şehirlerde —Ladik gibi— cuma namazı kılınan yedi büyük camiden bahsetmektedir. Zaviyelerin ise yabancıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamaya ve onlara yardım etmeye hazır gençlerle (Fityan) dolu olduğunu söyleyen İbn Batuta, bu gençlerin başında Ahi denilen bir kişi bulunduğunu zikretmektedir. «Ahi» kelimesi ise Türkçe «Aki» kelimesinden türemiştir. Bu da kendinde alicenaplık ve ulugönüllülüğün toplandığı kişi anlamına gelmektedir.

İbn Batuta sık sık Anadolu'da Türklerin Kur'an okuma merasimi ile sufilerin toplantılarına da iştirak etmiştir.

Türk sultanları İbn Batuta'yı hoş karşılamakla kalmamış, ona yardımda bulunmuşlar ve cömertçe hediyeler vermişlerdir.

22 İbn Batuta, *Rihlet*, s. 273-331.

Bazıları ondan kendileri için bir kaç hadis yazmasını istemişlerdir. İbn Batuta bir hadis yazdığında Türk Sultanı yanındaki bilginlerden onun tercüme ve açıklamasını istemekteydi.

Anadolu ve Kırım'daki müslümanların diğer İslâm dünyası ile olan güçlü bağlarına delil olarak İbn Batuta, kendisine «Hicaz, Mısır, Suriye, Yemen, Irak ve İran» müslümanları hakkında sorulan soruları göstermektedir. Bazı Türkler İbn Batuta ve arkadaşlarına «Kur'an dili olan fasih Arapça ile konuştukları için cömert davranılmasını» istemişlerdir. Nereye gitse kendisine nazikçe ve cömertçe davranan Türkler hakkında İbn Batuta şöyle söylemiştir: «Onlar çok hürriyetperver, fedakâr, yabancılara karşı nazik ve muhataplarına iyi davranan insanlardır»²³. Türkler bazı kutsal abidelere sahip olmakla övünürler. Mesela, Sinop yakınlarında Peygamber'in müezzini Bilal-i Habeşî'nin mezarı ve İstanbul'da Mesleme b. Abdümelik'in kalesi gibi.. Bazıları da kendilerini müslüman liderlerinin torunları olarak takdim ederler. İbn Batuta «bazı gençlerin Hz. Ali soyundan» geldiklerini kaydederek, Amasya'da «Ebu Abbas Ahmed el-Rifaî'nin torunlarının yaşadığından» bahsetmektedir.

Türklerin Sünnî akidesine bağlılıklarını ve Sünnî müslümanların birliğine verdikleri önem, diğer inançlara —özellikle Şiiliğe— karşı aldıkları tavırdan anlaşılmaktadır. Türkler, İbn Batuta'yı namazını —Malikî mezhebine göre— ellerini bağlamadan kıldığını gördüklerinde, onu Şii zannetmişlerdi. Zira onlar Hanefî mezhebinden oldukları için Malikîlerin usullerini bilmiyorlardı. Bu yüzden İbn Batuta'yı tavşan eti yiyinceye kadar Şii zannetmişlerdi.

Anadolu Selçuklularının dağılması ve küçük beyliklere dönüş, Selçuklu Türkleri'nin, İslâmın dahili cephelerini güçlendirmede oynadıkları rollerin devam etmesini engellemedi. Çünkü Türklerin İslâma karşı besledikleri duygular sadece idarecilerle sınırlı değil, bilakis bütün Türklere şamil idi. Onların hepsi İslâma inanmış ve onu Ortaçağ'ın sonlarında ve Yeniçağ'ın başlarında bütün tehlikelere karşı korumayı bir görev addetmişlerdi.

Anadolu'da ortaya çıkan beyliklerden²⁴ birisi de XIV. yüzyılda bölgenin büyük bir kısmında hâkimiyet kuran Osmanoğulları idi ki onlar, yakın-doğuda İslâm dünyasının müstakbel gücü olarak ortaya çıkacaktır.

Tarihte Osmanlı devleti kadar hakkında yanlış hüküm verilen hiç bir devlet yoktur. Pek çok haksız değerlendirmelerin temelinde psikolojik faktörler yatmaktadır. Doğulu hristiyanlar Osmanlı devletini, Avrupa hristiyan dünyasının doğudaki uzantısı olan Bizans devletini zapteden güç olarak görmektedir. Onlara göre, Osmanlılar, Ortodoks kilisesinin merkezi olan İstanbul'un çehresini İslâmî bir çehreye dönüştürmüşlerdir. Batı'daki hristiyanlara göre ise, Osmanlılar hristiyanlığı tehdit eden ve doğu ve orta Avrupa'ya İslâm tohumlarını eken vahşi barbarlardır.

Türkler, Akdenizde Haçlı Seferleri esnasında ve Yeni çağlardaki Avrupalı emperyalistlerin saldırılarına karşı İslâmı korumada büyük rol oynamalarını, bazı yazarlar, Türklerin etnik özelliklerine bağlamaktadırlar. Osmanlıların ortaya çıktığı çağın «inanç çağı» olduğunu ve toplumları yönlendiren ana faktörün din olduğunu göz ardı etmektedirler. Bu şekilde Türk devleti tarihi tahrif edilmektedir. Bazıları onun yalnız olumsuz taraflarını görüp, İslâm dünyasını bütün tehlikelere karşı korumuş olduğunu görmezlikten gelmektedir. Onlar, Osmanlı devletini değerlendirirken onun gücünü yitirmiş halini yargılamakta, gençlik ve yükselme devirlerini hesaba katmamaktadırlar. Aynı şekilde tarihte hiç bir devletin sonsuza dek gücünü sürdüremeyeceğini unutmaktadır. Halbuki geçerli kural, devletin doğup, gelişmesi sonra zayıflayıp sona ermesidir.

Tarihe bir açıdan bakılmamalıdır. Tarih araştırmacılarının en büyük hatası geçmişe bugünkü gözle bakmaları ve her çağın kendine has sebep ve sonuçlarını görmemezlikten gelmeleridir. Şayet Osmanlı devleti hakkında bir hüküm vermek istiyorsak, ona ortaya çıktığı ve geliştiği çağın şartları ile bakmak zorundayız.

24 El-Ömerî, *Kitab Mesalik El-Ebsar*, c. 2., s. 340-60, (El-Ömerî, kitabında, Anadolu'daki imaretlerin sayısı konusunda iki ayrı rivayet zikretmektedir. Birinde on bir olarak verdiği rakam, başka bir yerde on altı olarak geçer.)

Osmanlı devleti, Avrupa rönesans çağında ve her tarafta İslâm gücünün gerilemeye başladığı tarihlerde yakınoğuda bir güç olarak ortaya çıkmıştır. O tarihlerde İslâmın kendisini düşmanlarına karşı müdafaa edecek taze ve güçlü bir kana ihtiyacı vardı. Osmanlılar ise yaşadıkları çağın ruhuna uygun olarak gayet dindar idiler. Bizim bu gün yanlış algıladığımız pek çok husus, o tarihte yegâne doğru olarak kabul edilmekteydi.

Osmanlılar, XI. yüzyıldan beri Selçukluların İslâm dünyasında üstlendikleri aynı rolü üstlenmişlerdir. Osmanlıları, kendi devrindeki olaylardan anlamak mümkündür. O tarihlerde İran'da İslâm birliğini tehdit eden bir güç —Safeviler— ortaya çıkmıştı. Şah İsmail el-Safevî idaresindeki Şîî devlet, sadece İran'da değil, Osmanlıların İslâm dünyasının birliği açısından önemli yer kabul ettikleri Diyarbakır ve Bağdat'a kadar hükmediyordu. Böylece Osmanlılar altı asır önce dedeleri Selçukluların Büveyhîlere karşı oynadıkları rolü Safevîlere karşı oynamışlardı. Osmanlı Sultanı Selim, 1514 Çaldıran Zaferine kadar rahat etmemişti. Bu zafer daha sonra 1534'de Bağdat'ın fethiyle sonuçlanacaktı.

Halifelik ünvanı Osmanlı sultanlarına Mısır'ın zaptından sonra geçtiği bilinmektedir. Mısır, Bağdat'ın XIII. yüzyıl ortalarında Moğolların eline geçmesinden beri Abbasi halifelerinin ikametgahı idi. Halifelik, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dünyasındaki yegâne liderlik ve nerede olursa olsun bütün müslümanları birleştiren bağ olması hasebiyle tarihi fonksiyonlarını yitirmiş olmasına rağmen, müslümanlar hâlâ ona, övündükleri bir sembol olarak bakmaktaydılar²⁵.

İster D'Ohsson'un düşündüğü gibi²⁶, Abbasi halifesi Mütevekkil, 1517'de Selim'in Mısır'ı fethinde hilafeti ona vermiş olsun; ister T. Arnold'un söylediği gibi, Osmanlılar Hilafet ünvanını Mısır'ın fethinden önce almış olsunlar, her iki halde de onlar bu ünvanı büyük bir titizlikle muhafaza ederek XVIII. yüzyıldan beri Avrupa baskılarına karşı bir silâh olarak kullanmışlardır.

Dinî açıdan bakıldığında Osmanlı Türkleri her tarafta, köy, kasaba ve şehirlerde hâlâ ayakta duran camiler inşa etmişlerdir.

25 Atiya, A. S. *The Crusade in the Later Middle Ages*, Bölüm 18-19.

26 D'ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, Paris 1788-1824.

Bu tür camilerin son yıllarda Balkanlarda harabeye dönüştüklerini söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca Türkler Kur'an öğretme merkezleri kurmuşlar, gelişip değişik metodlar ortaya koyan tasavvuf erbabına pek çok destekler vermişlerdir. Bunun yanısıra daha önce sözünü ettiğim Fityanların (Ahîliğin) gelişmesini ve yayılmasını sağlamışlardır. Bu Ahiler, kahramanlıkları, zayıfları ve muhtaçları gözetmeleri, yabancılara yardımları ile şöhret bulmuşlardı.

Osmanlı Türkleri İslâm hukukunda müslüman halk arasında birliğe kaynak teşkil edecek güçlü çerçeveler çizmişlerdi. İslâm hukukunun dahili çekişmeleri önlediği bir gerçektir. Osmanlılar, takip ettiği siyasetle Şeyhülislâmın gücünün sınırlarını genişletmişlerdir, dolayısıyla onun yorumları ve fetvaları İslâm devletinin, siyasî, askerî ve dinî hususlarda temellerini oluşturmuştur. Osmanlı devleti daima İslâmî prensiplere dayanan şer'î hükümleri gözetmiş ve uygulamıştır.

Osmanlı siyaseti, İslâm dünyasındaki dahili çekişmeleri önlemesi yanısıra, kutsal Hicaz bölgesine de ayrıca önem vermiştir. Bu bölge yıllık vergilerden muaf tutulmuştur. Osmanlıların Hicaz'a yardımlarını arttırmaları, Mısır'ın Osmanlı fethine tahammülünü sağlayan sebep idi denilebilir. Osmanlı sultanları, kendilerine İslâm dünyasında ayrı bir statü kazandıran «Hadimü'l Haremeyn, Hâfız'ul haremeyn» ünvanlarını almışlardır. Ayrıca Hac'a büyük önem vermekteydiler. Osmanlı hükümeti hac için resmî kervanlar düzenlemekteydi. Bir tanesi doğu bölgesinden, Suriye el-Cezire, Anadolu, Balkan ve Kırım'dan; diğeri ise Fas, Mısır, üçüncüsü İran, Irak tarafından, dördüncüsü de Yemen, Güney Arabistan, Güney ve doğu Asya'dan gelen hac kervanları idi. Her kervan bir Emir'ül Hacc idaresinde idi ve her türlü soygun, yağma vs. tehlikelere karşı muhafızlarla donatılmıştı. Daha da ötesi, yollarda karakollar, kontrol merkezleri kurularak su kuyuları açılmıştı²⁷.

Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı devletinin gerilemesi ve Avrupa'nın ilerlemesine ayak uyduramaması üzerine Osmanlılar, İslâm birliği siyasetine daha çok yapışmıştır. Zira Osmanlı Türkleri, o tarihlerde İslâm dünyasını düştüğü bunalımdan kurtara-

27 Arnold, T., a.g.e. - - - - -

cak yegâne gücün İslâm dayanışması olduğuna inanıyorlardı. XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türk devletinde laiklik uygulanmıştır. Bu dönemde de İslâm geniş ufkuyla, gerek ferdi olarak gerekse halk ve millet olarak Türklerin ruhunda derin izler bırakmıştır²⁸.

Sonuç olarak, Türkler bizim İslâm Tarihi araştırmalarımızda, Ortaçağın sonları ile Yakınçağın başlarında oynadıkları önemli rolleri belirtmek şarttır. Öyle bir rol ki İslâm milletlerini bütün tehlikelere karşı korumuştur. Aynı zamanda o rol İslâmı her tarafa yaymayı hedeflemişti. Bu siyasetle, İslâm milletlerini içten güçlendirmek ve parçaları bütünleştirmek sağlanmıştı. Aynı zamanda Endülüs İslâm devletinin düştüğü, Mısır ve Suriye'de Memluk sultanlığının zayıfladığı ve geri kalan İslâm dünyasının mahalli güçlerin oyuncağı haline geldiği bir tarihte Türkler gerçek bir liderlik sergilemişlerdir.

Tarih, Türklerin İslâm milletlerini içte ve dışta muhafazada oynadıkları büyük rollerini kaydetmeye devam edecektir.

28 Abdulaziz Şinnavî, *El-Devle El-Osmaniyye*, c. 1, s. 54.